

Het begrip van „onderontwikkeldheid” en de geschiedwetenschap

Z. R. Dittrich

De gangbare betekenis van de term „onderontwikkeldheid” valt misschien het best aan te geven als een structurele achterstand van bepaalde volken, ondersch. landen t.o.v. de hedendaagse, technisch, industrieel en organisatorisch hoog ontwikkelde maatschappij, die deze door hun eigen kracht niet kunnen inhalen; hierbij kan voorts worden toegevoegd, dat naar de thans heersende opvatting een dergelijke achterstand als ongewenst wordt beschouwd en dat men hem door middel van een systematische hulpverlening der verdergevoerde volken wil overwinnen. Welnu, ook zonder precies te weten, wanneer en waar de „onderontwikkeldheid” in deze zin voor de eerste keer in omloop werd gebracht, mogen we voor zeker aannemen, dat we te maken hebben met een recent woord en begrip, die beide nog geen twintig jaar bestaan. Eerst de Wereldoorlog II met zijn machtspolitieke en ideologische consequenties, met name de ineenstorting van het z.g. kolonialisme, maakte de baan vrij voor hun opkomst, die niet denkbaar zou zijn geweest zonder de voorafgaande ontplooiing van sociale wetenschappen, in het bijzonder de toegepaste ethnologie.

Met de „onderontwikkeldheid” geconfronteerd, kan de historicus twee kanten uit. In het eerste geval, dat voor hem ook het meest voor de hand ligt, stelt hij zich op het standpunt, dat dit woord en begrip hun ontstaan aan een unieke historische situatie danken en dat het daarom geboden is om ze uitsluitend voor de verhoudingen van na 1945 toe te passen. Deze redenering, die van de wezenlijke onvergelykbaarheid der historische verschijnselen, van de Einmaligkeitsthese uitgaat, is precies dezelfde, als b.v. die welke het gebruik van de term „feodalisme” alleen voor het Westeuropese Middeleeuwen toestaat. Benadert men het vraagstuk op deze wijze, dan wordt de zaak verder vrij eenvoudig. Aangezien men te doen heeft met een uitgesproken recent verschijnsel, waarvan de omvang, ontwikkeling en draagwijdte nochtans door niemand overzien kunnen worden, zal de historicus, die het idiografisme huldigt, t.o.v. de „onderontwikkeldheid” de uiterste terughoudendheid in acht nemen, onder de op zich zelf volkomen plausible motivering, dat het voltrokken verleden, niet de wordende actualiteit het onderwerp van zijn studie vormt. De bijdrage, die hij onder deze omstandigheden tot het vraagstuk der „onderontwikkeldheid” kan leveren, moet zich beperken tot een uiteenzetting van gebeurtenissen en factoren, die tot het ontstaan van het woord en begrip hebben geleid, resp. tot een geschiedenis van concrete instellingen en projecten, aan de bestrijding der „onderontwikkeldheid” gewijd (UNESCO, FAO, WHO enz.), die naarmate men het heden nadert, steeds duidelijker op een factografie neerkomt. *)

*) Van de jongste publicaties, die deze kant van de zaak benaderen, zijn te noemen H. Baudet: *Het Paradijs op aarde. Gedachten over de verhouding van de Europese mens*, Assen 1959, B.A. Wortley: *The United Nations. The first ten years*, Manchester 1957, E. Shils: *Political Development in the New States*, *Comparative Studies* 1960, 265 vlg.

Hoe nuttig op zich zelf het een en ander ook mag zijn, in het kader van dit symposium, dat aan de ontleding en nadere inhoudsbepaling van de „onderontwikkeldheid” is gewijd, zou het uit de toon vallen en, wat erger is, zogoed als waardeeloos blijken.

Laten we thans de andere eventualiteit in ogenschouw nemen. De historicus, die naast het unieke ook het repetitieve, naast het bijzondere ook het algemene erkent, zal met betrekking tot de „onderontwikkeldheid” al spoedig tot de conclusie komen, dat het hier om een specifiek variant van een verschijnsel gaat, dat in het verleden reeds vele malen is voorgekomen, en dat het in het wetenschappelijk belang zou zijn het begrip in kwestie niet uitsluitend voor de tegenwoordige tijd te reserveren. Door het ook op het verleden aanwendbaar te maken zouden immers alle betrokken vakken een grote winst boeken: het aantal van rechtstreeks vergelijkbare situaties zou er met een slag aanzienlijk door worden uitgebreid, het actueel sociaal wetenschappelijk onderzoek zou gebaat zijn met de ervaringen van de geschiedenis, resp. de paleëthnologie, terwijl deze wetenschappen weer van de op het heden gerichte vorsting profijt zouden hebben. Hiervoor is echter noodzakelijk, dat we het begrip van „onderontwikkeldheid” van zijn eenzijdige actuele strekking ontdoen. Om deze eis nader toe te lichten kunnen we uitgaan van de vaststelling, dat een „onderontwikkeldheid” als zodanig, in absolute zin, niet bestaat. Een bepaalde maatschappij, hoe primitief ook, is niet zonder meer onderontwikkeld te noemen, zelfs wanneer we haar in gedachte met een andere vergelijken; onderontwikkeld is zij alleen dan, wanneer zij in een rechtstreeks en betrekkelijk duurzaam contact met een aanzienlijk hoger ontwikkelde maatschappij geraakt. Met andere woorden, het vraagstuk der „onderontwikkeldheid” vormt een onderdeel van de algemene problematiek der culturele contacten. Welnu, t.o.v. de vaak voorkomende neiging, om de zo even ter sprake gebrachte ontwikkelde maatschappij met de hedendaagse, industriële gelijk te stellen, zal de historicus een principiële ruimere interpretatie voorstaan; elke maatschappij die ooit t.o.v. een ander over een kwalitatieve culturele voorsprong beschikte, komt voor deze rol in aanmerking. Zo b.v. de Oud-Egyptische met betrekking tot de Libysche stammen, de klassiek-Griekse met betrekking tot de Scythen, de Moskowitisch-Russische met betrekking tot de Tsjeremissen en Mordwinen. Een nadere bepaling van het begrip van kwalitatieve culturele voorsprong, of wil men van kwalitatieve culturele achterstand, d.i. voorsprong (achterstand) die de onderontwikkelden zelf niet kunnen overwinnen, zal uiteraard eerst na een breed aangelegd en grondig onderzoek der in aanmerking komende situaties tot stand kunnen worden gebracht. Voorlopig mogen we ons aanleunen tegen de ingeburgerde indeling van beschavingen in primitieve (Urkulturen), primaire, secundaire beschavingen en preindustriële en industriële civilisaties (Hochkulturen) en het verschijnsel van „onderontwikkeldheid” daar zoeken, waar een maatschappij minstens één categorie achter een anders staat, waar dus sprake is van ongelijkkrangige (heterotaxische) beschavingen. Het begrip van „onderontwikkeldheid” zij verder gezuiverd van alle elementen, die met de eis van wetenschappelijke zakelijkheid niet te verenigen zijn. In de eerste plaats geldt dit van de veelal onbewuste bijgedachte, dat „onderontwikkeld” minderwaardig, achterlijk, onbeschaafd betekent,

een opvatting die uit het westerse superioriteitsgevoel voortspruit. Dit superioriteitsgevoel staat evenwel ook achter een andere, eveneens misplaatste neiging, om onderontwikkeld en ontwikkeld slechts als twee verschillende posities op één en dezelfde ontwikkelingslijn te beschouwen; de Westerse way of life wordt dan de overige mensheid als doel en patroon opgedrongen. Ook met dit evolucionisme moeten we afrekenen. Tenslotte dient het onderzoek van het verschijnsel van „onderontwikkeldheid” los te staan van eigentijdse politieke leuzen en erdoor geïnspireerde oplossingen.

Nadat we hier de historische desiderata hebben ontvouwd, kunnen we het verruimde en gezuiverde begrip van „onderontwikkeldheid” bij wijze van proef op culturele contactsituaties van ongelijkkrangige (heterotaxische) maatschappijen van het verleden gaan toepassen om te laten zien, welke verklaringsmogelijkheden deze werkwijze ons biedt. Het is daarbij gewenst dat we van meet af een duidelijk onderscheid maken tussen de onderontwikkeldheids-problematiek en de traditionele acculturatie-problematiek. In het laatste geval gaat het om contactsituaties van gelijkkrangige (homotaxische) maatschappijen, die een afwijkende dynamiek en andere uitkomsten hebben en die voor hetgeen we nu willen onderzoeken van beperkte vergelijkingswaarde zijn. Tot nu toe werd dit, voorzover ik weet, niet ingezien en het begrip van acculturatie overal toegepast, wat de nodige verwarring opleverde. Het inbrengen van onderscheid tussen de twee soorten van culturele contactsituaties mogen wij daarom als het eerste winstpunt beschouwen, dat aan de verruiming van het begrip van „onderontwikkeldheid” te danken is.

Waar twee maatschappijen van kwalitatief verschillend beschavingspeil met elkaar in aanraking komen, is een cultureel syncretisme in de zin van het ontstaan van een nieuwe, gemeenschappelijke beschaving of een min of meer geslaagde creatieve adaptie van vreemde culturele elementen door de minder gevorderde maatschappij ondenkbaar. Het overwicht van de kwalitatief hogere beschaving is daarvoor in de regel te groot. Bij een achterstand, die meer dan één ontwikkelingstrap bedraagt, had het cultureel contact op de onderontwikkelde maatschappij in het verleden doorgaans een dodelijk effect. De historici, die bij hun onderzoek dergelijke situaties tegenkwamen, men denke met namen aan Middeleeuwse Duitsers en Elbische Slaven of aan Spanjaarden en Indianen, schreven de ondergang der onderontwikkelden bij voorkeur aan de gewelddaden der hoger beschaafden toe *). Zonder het voorkomen van gewelddaden en zelfs plaatselijke uitroeiingsacties in twijfel te willen trekken, kunnen we met een dergelijke verklaring geen genoegen nemen. Het onderzoek van het verloop der Duitse kolonisatie in de laatste decennieën heeft de exterminatie-these van vroeger gelogenstraft en hetzelfde geldt van de z.g. Leyenda Nigra, door het monumentale werk van G. Friderici weerlegd. De pogingen, om het uitsterven van de onderontwikkelde bevolking aan andere factoren, b.v. epidemieën of alcoholisme toe te schrijven, kunnen evenmin de toets van de wetenschappelijke critiek doorstaan, in het geval van de Elbische Slaven valt met dergelijke verklaringen bovendien niets te beginnen. Wanneer we nu, met het begrip van „onderontwikkeldheid” gewapend, de analoge situaties van van-

*) Men heeft zelfs getracht om het uitroeien van de volken met een lagere beschaving tot een historische wet te verheffen. Zie F. Koneczny: O wielosci cywilizacyj, Kraków 1935, 312.

daag in ogenschouw nemen, doen zich nieuwe mogelijkheden voor. In een zeer leerzaam artikel „Kulturkontakt in Australien” (Saeculum 1958, 293 vlg.) behandelt A. Lommel de aanpassingsproblemen der Abo's t.o.v. de moderne Angelsaksische beschaving. De omstandigheid dat de culturele distantie in dit geval uitzonderlijk groot is, wordt aan de andere kant vereffend door het feit, dat de blanke bevolking de Australische oerbewoners op een betrekkelijk humane en begripvolle wijze tegemoet treedt, zonder hun bestaan op een of andere wijze te belemmeren. Lommel toont overtuigend aan, dat de Abo's voor het grootste deel niet in staat zijn om het culturele contact geestelijk te verwerken en op de nieuwe levenssituatie met een diepe daling van de nataliteit reageren. Hetzelfde verschijnsel werd ook in Nederlands Nieuw Guinea gesignaleerd en de historicus kan er bij toevoegen, dat ook in het Westen na de Zwarte Dood (medio XIV eeuw) en in Ierland na de hongersnood der jaren veertig van de 19e eeuw aanzienlijke dalingen van het geboortecijfer zijn opgetreden, die men in de laatste tijd als gevolg van een psychische ontredde en verlamde levenslust interpreteert. Het zou stellig voorbarig zijn om van het gezegde een algemene regel te willen construeren, waardoor men het uitsterven van onderontwikkelde volken overal ter wereld zou gaan verklaren. Het is vooralsnog maar een vingerwijzing, die tot een verder onderzoek moet stimuleren. Doch ook daarvoor mogen we dankbaar zijn.

In het aangehaalde artikel worden door Lommel t.o.v. de onderontwikkelde nog andere mogelijkheden dan het uitsterven geopperd. Hij denkt zelfs aan assimilatie, doch in dit geval gaat hij mijns inziens te ver. Vooral daar, waar naast de amper te passeren psychologische en sociale barrière ook het verschil van ras en huidskleur meetelt, zijn de vooruitzichten op een assimilatie der lager staande groep zelfs op een zeer lange termijn, minimaal. Aannemelijker acht ik de mogelijkheid van een beperkte aanpassing en een daarop gegrondveste synoikie, die hij eveneens aanduidt. In dat geval zou de onderontwikkelde groep die zich wat het allernoodzakelijkste betreft met de hogere beschaving heeft geconformeerd, in de maatschappij een vaste plaats verkrijgen en binnen bepaalde grenzen een eigen leven blijven voeren. Dit laatste kan men letterlijk opvatten en aan de reservaten der Noord-amerikaanse Indianen denken, die dank zij hun bescherming de ergste fase van de crisis reeds achter de rug schijnen te hebben. Doch ook voor een figuurlijke interpretatie is er ruimte genoeg, men denke aan de Zigeuners in West-Europa of aan de Lappen in Scandinavië. Het aantal van dergelijke gevallen kan men door historisch materiaal nog verder uitbreiden. Ik beperk me tot één voorbeeld, nl. de Kara Kalpak (Tsjernye Kloboeiki), een Turkse nomadenstam die in het rijk van Kiëv-Roes zelfs functioneel was geïntegreerd. Deze Aziaten hadden tot taak om het rijksgedebiet voor de invallen van andere steppevolken, met name de Polowtsi, te beschermen en mochten daarom aan de zuidrand ervan ongestoord nomadiseren. De Russen noemden hen „onze heidenen” en lieten hen bij hun sjamanistische godsdienst. Een systematisch onderzoek van de beperkt aangepaste onderontwikkelde in het verleden en het heden zou naar mijn mening voor al de betrokken sociale wetenschappen waardevolle resultaten kunnen opleveren en ook met het oog op het vraagstuk van de „onderontwikkelde” in het algemeen. Waar het in de eerste plaats om gaat is het vaststellen van de omstandigheden,

waaronder het de onderontwikkelde groepen in het raam van een veel hogere beschaving mogelijk was en is, hun biologische substantie en tot zekere hoogte ook hun vertrouwde levenswijze te behouden.

Waar de culturele discrepantie geringer is, mogen wij veronderstellen, dat de onderontwikkelde een grotere kans hebben om zich in de noodzakelijke mate aan de hogere beschaving aan te passen. In tal van gevallen zal echter deze verwachting niet opgaan. Zo b.v. in landen, waar de overheid bezig is om een culturele integratie koste wat kost door te drijven en door haar maatregelen op economisch en sociaal terrein de op zich al moeilijke positie van de onderontwikkelde te verzwaken. Dit geldt voor de communistische staten en in het bijzonder voor de Sowjet-Unie; in een paar decennia zijn er enkele onderontwikkelde volken als aparte ethnische en culturele eenheden onder de druk van een meedogenloze industrialisering plus Russificatie bezweken, waarvan o.a. de opheffing en van autonome bestuurseenheden als Oirotië of Tannoe Toewa getuigen. Aan de andere kant kan het ook gebeuren, dat een reeds betrekkelijk aangepast volk door een teveel aan culturele zegeningen, die het om een of ander reden ontvangt, in zijn bestaan wederom ernstig wordt bedreigd. In het verleden ettelijke nomadenvolken van de Zwarte Zee-steppe, door roof en handel welvarend geworden, verloren hun oude stootkracht en desintegreerden innerlijk nog vóórdat zij door een vijandelijke aanval werden weggevaagd; typerend is in dat opzicht het geval van de tot Jodendom bekeerde Chazaren, wier rijk in de laatste decennia van zijn bestaan al hoofdzakelijk op vreemde huurlingen was aangewezen. Tegenwoordig schijnt de hoogconjunctuur de Groenlandse Eskimo's door een schrikbarende stijging van het alcoholisme bedenkelijk te ondermijnen. Wat de toestand in de streken betreft, waar de onderontwikkelde maatschappij niet rechtstreeks, resp. niet in volle mate met de moderne industriële maatschappij is geconfronteerd (in onafhankelijke of niet gekoloniseerde landen overzee) zal de geschiedenis met haar materiaal nauwelijks iets kunnen bijdragen; de indirecte, resp. gedeeltelijke beïnvloeding kwam weliswaar in het verleden niet zelden voor, doch het is meestal onmogelijk haar uitwerking op de onderontwikkelde te reconstrueren.

Uit het voorafgaande zal men misschien de indruk krijgen, dat er op de negatieve zijde van het cultureel contact tussen de heterotaxische maatschappijen teveel de klemtoon is gelegd. Van de drie geopperde mogelijkheden, te weten abortieve aanpassing met dodelijk effect, gedeeltelijk gelukte aanpassing en geleidelijke culturele assimilatie hebben we ons hoofdzakelijk met de eerste twee beziggehouden, terwijl de laatste door ons als onwaarschijnlijk buiten beschouwing is gelaten. Wanneer men de zaak in het historisch retrospectief ziet, kan het ook bezwaarlijk anders. Ofschoon het op het moment nog voorbarig zou zijn, om uit het beschikbare historische materiaal enige conclusie te trekken, laat het zich nu al aanzien, dat de min of meer ongunstige uitkomsten (mislukte of gedeeltelijk geslaagde aanpassingen en daarnaast ook relapses na de verbreking van het contact) in het verleden vaker voorkwamen en een grotere betekenis hadden, dan men tot dusver geneigd was te denken. Het optimistisch vooruitgangsgeloof en evolutionisme der 19e eeuw, dat in de sociale wetenschappen een lange tijd toonaangevend was en nog nu hier en daar de zienswijze beïnvloedt, heeft ertoe geleid,

dat men zich voornamelijk op gunstige acculturatieuitkomsten heeft ingesteld en de overdraagbaarheid van culturele elementen en de bestendigheid van culturele verwervingen soms schromelijk heeft overschat. In dat opzicht kan het werk met historisch materiaal en de medewerking van de geschiedwetenschap bij het onderzoek van interculturele betrekkingen een zeer nuttige rol vervullen.

In dit artikel heb ik me ter wille van betere duidelijkheid bij voorkeur bezig gehouden met onderontwikkelde maatschappijen en volken, waarvan de culturele achterstand t.o.v. de gegeven hogere beschaving onmiskenbaar kwalitatief was, zo b.v. de nomadische herders t.o.v. een preïndustriële civilisatie. De gevallen, waar de discrepantie niet op het eerste oogopslag als kwalitatief erkend kan worden en talrijke grensgevallen werden niet ter sprake gebracht, doch er werd in onze beschouwingen gaandeweg rekening mee gehouden. Het criterium van „onderontwikkeldheid”, het onvermogen om zich zonder vreemde hulp de wezenlijke elementen van een hogere beschaving toe te eigenen, is weliswaar niet overal even gemakkelijk toe te passen, doch blijft allerwegen een bruikbare maatstaf. Het begrip hulp moet natuurlijk zeer ruim worden genomen. In het verleden had deze tweërlei karakter: een min of meer dwangmatige inschakeling van de onderontwikkelden in het productieproces en maatschappelijk stelsel van een hogere beschaving en een min of meer opzettelijke verspreiding van hoofdzakelijk religieuze denkbepelden en beginselen, die de aanpassing als het ware van binnen uit bevorderde. In wezen is dit ook nu zo gesteld, al hebben de vormen van de hulpverlening, in het bijzonder op het materiële vlak, tegenover vroeger een enorme uitbreiding ondervonden.

Sociologische aspecten der achtergebleven gebieden

W. F. Wertheim

De redactie van *Mens en Maatschappij* heeft mij de taak toebedeeld, „het begrip onderontwikkeldheid” van de sociologische theorie uit te benaderen. Strikt genomen had ik de opdracht moeten teruggeven: onderontwikkeldheid van een land, gebied of gemeenschap, in de gangbare betekenis, is een toestand gemeten naar zekere economische en technische maatstaven. Van andere gezichtspunten uit is dit begrip „onderontwikkeldheid” niet te „benaderen”.

Zómin als een in technisch-economisch opzicht „onderontwikkeld” land „onderontwikkeld” behoeft te zijn wat betreft de rijkdom en verscheidenheid aan artistieke waarden, zal het per se onderontwikkeld zijn in rijkdom en geschakeerdheid aan samenlevingsvormen. Een specifiek sociologische „onderontwikkeldheid” kan ik dan ook niet zien als een zinvol begrip; en als zulk een begrip al ware te construeren, dan is het nog helemaal niet gezegd, dat de categorie sociologisch „onderontwikkelde” gebieden zou samenvallen met wat economen als „onder-